

De/politisering van *de* Waarheid.
Complottheorieën, alternatieve feiten
en nepnieuws in het tijdperk van de
post-waarheid

Essay Staatsrechtconferentie 2020

dr. Jaron Harambam (Katholieke Universiteit Leuven)

1. Inleiding

Het zal u niet ontgaan zijn. *De Waarheid* is de afgelopen tijd weer volop onderwerp van discussie en strijd geworden. Zo maken velen die de opwarming van de aarde met zorg bekijken zich druk over hen die tegen de breed aangenomen verklaring ingaan dat dit door menselijk handelen komt, terwijl anderen video's zien van *architecten en ingenieurs* die denken dat de WTC torens in New York onmogelijk door ingevlogen vliegtuigen ingestort kunnen zijn en hierna de straat op gaan om te protesteren tegen de hegemonie van het gangbare verhaal over de aanslagen van 9/11. En wie was niet gechoqueerd (of jaloers?) over het gemak waarmee Macedonische jongeren een goed zakgeldje verdienen door het online verspreiden van sensationele berichten die zich als waarheid voordoen? Met de komst van Donald Trump als president van de Verenigde Staten is de discussie over *de Waarheid* alleen nog maar prominenter geworden. Want waar gaat het allemaal heen als *de machtigste persoon van de wereld* te pas en te onpas allerlei kritische geluiden en zelfs hele instituten zoals de gerespecteerde mainstream media als *nep* bestempelt? Van verschillende kanten wordt geroepen dat wij nu echt in het tijdperk van de *post-waarheid* zijn beland, een wereld waarin *objectieve feiten* een steeds kleinere rol zouden spelen, en emotionele of persoonlijke overtuigingen in toenemende mate als *feitelijke waarheden* gepresenteerd en gezien worden.

Maar hoewel de media bol staan van analyses en nieuwsberichten over hoe complottheorieën, alternatieve feiten en nepnieuws democratische samenlevingen in gevaar brengen en het publieke debat hierover met een hoop stelligheid en vuur gevoerd wordt, is het allerm minst duidelijk wat deze termen nu precies behelzen, laat staan dat het sociologisch gezien duidelijk is wat er nu precies aan de hand met onze samenlevingen en welke rol *de Waarheid* hierin speelt. In dit essay wil ik daarom even pas op de plaats maken om eerst te bekijken waar we het nu eigenlijk over hebben als er met die termen gestrooid wordt, waarna ik dieper in zal gaan op de sociologische dynamieken die aan het (idee van het) tijdperk van post-waarheid ten grondslag liggen. Ik zal eindigen met alternatieven voor de dikwijls simplistische oplossingen die men tegenwoordig zoekt in het omgaan met de maatschappelijke devaluering van *de Waarheid*.

2. Waar hebben we het eigenlijk over? Vage begrippen, krachtige wapens.

Laat ik beginnen met complottheorieën, het onderwerp van mijn proefschrift (Harambam, 2017). Een vaak aangehaald voorbeeld in de hiervoor beschreven context van post-waarheid is de zogenoemde #pizzagate affaire. Op het internet deden in aanloop naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen de geruchten dat de Democraten onder leiding van Hillary Clinton in het geheim een sadistisch pedofielenetwerk onderhielden in een Washington's filiaal van de *Comet Ping Pong* pizzeriaketten. Toen een aanhanger van deze complottheorie dit restaurant met vuurwapens binnenstormde om de misbruikte en vastgehouden kinderen te bevrijden en er uiteindelijk helemaal niets duisters aan de hand bleek te zijn was het voor velen onder ons duidelijk: dit is hoe gevaarlijk nepnieuws en het geloof in complottheorieën kan zijn. Wat zal er nog meer gebeuren nu zo veel mensen deze *bizarre* ideeën aanhangen?

En inderdaad, het idee dat er achter de schermen van de alledaagse werkelijkheid zich allerlei duistere praktijken afspelen lijkt populairder dan ooit. Op het internet wemelt het van de geruchten, vragen, mysteries, twijfels, verdachtmakingen en alternatieve verklaringen die allemaal onder de noemer van de complottheorie geplaatst worden. Zo zouden de eerder genoemde aanslagen van 9/11 heimelijk het werk zijn van inlichtingendiensten als de CIA en de Mossad; is de wereld zoals wij die door de mainstream media te zien krijgen systematisch gemanipuleerd in het voordeel van de machthebbers; houden onze overheden informatie over buitenaards leven angstvallig geheim; zou de westerse geneeskunde gecorrumpeerd zijn door de macht de farmaceutische industrie die enkel uit is op eigen gewin en zijn de strepen die vliegtuigen achterlaten in de lucht niet zo onschuldig als ze lijken. Uit verschillende grootschalige survey-onderzoeken blijkt dat aanzienlijke delen van Westerse samenlevingen niet langer de officiële uitleg van zowel schokkende wereldgebeurtenissen als over de meer structurele werking van moderne

instituties voor waar aannemen en (soms) van alternatieve verklaringen voorzien over wat er dan wel *echt* aan de hand zou zijn. Afhankelijk van het onderwerp en de formulering van de vragen gaat het hier om tien, twintig, tot vijftig procent van de bevolking¹.

Deze wijdverbreide en diverse twijfels over de waarheden die wij van onze epistemische autoriteiten zoals de media, wetenschap en overheid gepresenteerd krijgen worden gewoonlijk gezien als complottheorieën. Maar hoewel het duidelijk lijkt te zijn wat deze inhouden – verklaringen van sociale verschijnselen die wijzen op de verborgen handelingen van bepaalde (groepen) mensen – is dat in de praktijk veel moeilijker te identificeren. Sommige verklaringen die goed aan deze letterlijke definitie van een complottheorie voldoen, zoals het officiële verhaal dat een groep moslimmannen (Al Qaida) achter de aanslagen van 9/11 zit, worden namelijk niet zo gezien. Terwijl allerlei andere geluiden die *niet* zo netjes aan deze definitie voldoen, bijvoorbeeld de kritische vragen over het nut en de veiligheid van vaccinaties of over het reilen en zeilen van ons monetaire systeem, weer wel als complottheorie gezien worden. Mijn punt is dat wat *wél* en wat *géén* complottheorie *is* minder te maken heeft met haar inhoudelijke eigenschappen, maar meer met haar *sociale* situering: een complottheorie is iets dat als zodanig bestempeld en gezien wordt (Harambam, 2017: 30; cf. Bratich, 2008: 3; Coady, 2006: 3; Knight, 2000: 11). In de praktijk zijn complottheorieën dus vooral geluiden die tegen het officiële verhaal van onze epistemische autoriteiten ingaan.

Met dit klassieke labellingsperspectief komt de kwestie van *macht* centraal te staan (cf. Becker, 1963; Goffman, 1963; Spector and Kitsuse, 1977). Want wie mag bepalen wat het officiële verhaal, oftewel de waarheid, is? Wie is er in de positie om bepaalde vormen van kennis te diskwalificeren door het als complottheorie te bestempelen? En hoe, oftewel, met welke strategieën en methoden gebeurt dit eigenlijk? Omdat een complottheorie in het maatschappelijke debat voor gevaarlijke lariekoek en paranoïde waanzin staat, is iets als zodanig bestempelen een machtig retorisch wapen om allerlei alternatieve geluiden en kritieken te diskwalificeren (Husting and Orr, 2005). Hierbij helpt het om naar bepaalde gevallen te wijzen als exemplarisch voorbeeld die dit stereotype beeld bevestigen, denk aan de #pizzagate affaire. Volgens een *pars pro toto* redenering (een deel wordt als geheel genomen) wordt zo het idee bestendigd dat *alle* twijfels over de officiële lezing net zo idioot en gevaarlijk zijn (Harambam, 2017: 11). *Guilt by association* dus.

Laat het duidelijk zijn: ik probeer hier niet een complottheorie over de maatschappelijke behandeling van complottheorieën te verkopen, maar ik wil vooral wijzen naar de *effecten* van hoe er over complottheorieën geschreven en gedacht wordt. Het in de wetenschap als daarbuiten dominante beeld dat complottheorieën en hun aanhangers paranoïde en gevaarlijk zijn is namelijk niet alleen descriptief, maar behalve normatief vooral ook performatief: het creëert en bestendigt de werkelijkheid die omschreven wordt. Deze constructivistische visie betekent evenmin dat sommige ideeën overduidelijk paranoïde, onwaar en gevaarlijk kunnen zijn, denk aan het Joodse wereldcomplot of meer recenter de *Eurabia* theorieën waarbij bepaalde bevolkingsgroepen gedemoniseerd worden. Mijn punt is vooral dat we aandacht moeten schenken aan de maatschappelijke structuren, actoren en mechanismen waarmee bepaalde geluiden als complottheorieën (en dus als paranoïde, onwaar en gevaarlijk) bestempeld (kunnen) worden. Dit achterwege laten en simpelweg de heersende definities van de situatie overnemen is niet alleen politiek verdacht, maar sociologisch gezien ook armoedig: er gaat hiermee immers een wereld aan praktijken en betekenissen verloren.

Nu is er met de discussie over nepnieuws hetzelfde aan de hand. Hoewel het voorbeeld van de Macedonische jongeren die met hun overduidelijk valse berichten op sociale media, of het idee kan geven dat nepnieuws een ondubbelzinnige, duidelijk te lokaliseren en louter descriptieve term is, wil ik beargumenteren dat dit label allesbehalve vanzelfsprekend is, evengoed een uitdrukking is

¹ E.g. <http://www.gallup.com/poll/165893/majority-believe-jfk-killed-conspiracy.aspx>,
http://www.publicpolicypolling.com/pdf/2011/PPP_Release_National_ConspiracyTheories_040213.pdf
http://www.huffingtonpost.com/2012/10/15/alien-believers-outnumber-god_n_1968259.html
<http://www.quest.nl/artikel/ruim-40-procent-gelooft-de-overheid-volgt-stiekem-alles-wat-we-op-internet-doen>

van macht en ook performatieve eigenschappen kent. Ja, de inhoudelijke definitie van nepnieuws als de “opzettelijke onjuiste informatie welke geschreven en gepubliceerd is met de bedoeling om te misleiden en zo financieel of politiek gewin te behalen” lijkt zo klaar als een klontje. Maar ook dit is een te simpele voorstelling van zaken. Het woord doet namelijk allereerst alsof het onderscheid tussen *nep* en *echt* simpel en duidelijk te maken is. Maar wat als *echtnieuws* gezien wordt is niet alleen een uitdrukking van heersende maatschappelijke opvattingen over wat nieuws is, maar ook het product van hen die in de mogelijkheid zijn om dit te fabriceren en dus als *echt* te positioneren (Herman & Chomsky, 2008; cf. Schinkel, 2017; Wijnberg, 2017). Oftewel nieuws is het effect van macht. We hoeven bovendien niet lang in de geschiedenis te zoeken om uit te vinden dat wat we voor *echtnieuws* aannamen, bijvoorbeeld de aanwezigheid van massavernietigingswapens in Irak zoals vertolkt door *The Guardian* en *The New York Times*, uiteindelijk toch harstikke *nep* bleek te zijn. We hoeven dus niet alleen naar Putin’s Rusland te kijken om te snappen dat nepnieuws (in de vorm van propaganda en misleiding) eveneens bij ons in de Westerse wereld voorkomt. Bovendien is nepnieuws, juist door de onbestemdheid van het begrip, net zo’n krachtig retorisch wapen als de complottheorie om allerlei alternatieve en kritische geluiden in het maatschappelijke debat te diskwalificeren. Verschillende groepen mensen die tegen de heersende waarheden van media, wetenschap en politiek in gingen, zagen hun argumenten dan ook in rook opgaan doordat het, al dan niet terecht, als nepnieuws bestempeld werd. Nu Donald Trump (en zijn aanhang) nu juist ditzelfde label weer gebruikt om de heersende waarheden van de mainstream media, wetenschap en politiek te diskwalificeren is de cirkel rond. Nepnieuws is een leeg, maar enorm krachtig containerbegrip dat wordt ingezet door verschillende partijen in hun strijd om de publieke opinie, en uiteindelijk om *de Waarheid*.

Door de alomtegenwoordigheid van al deze (on)waarheden in huidige publieke debatten hebben verschillende commentatoren geopperd dat wij nu in het *postwaarheid* tijdperk beland zijn. Volgens *Oxford Dictionaries*, die *post-truth* tot het woord van het jaar 2016 bombardeerde, wordt dit tijdperk gedefinieerd als “de omstandigheden waarin objectieve feiten minder invloedrijk zijn in het vormgeven van de publieke opinie dan beroepen op emotie en persoonlijke overtuiging”². Hoewel deze term in de afgelopen vijftientig jaar hier en daar eerder is opgedoken (e.g. Keyes, 2004; Tesich, 1992), blijkt het gebruik ervan in de publieke ruimte sinds het *Brexit* referendum en de Amerikaanse presidentsverkiezingen te zijn geëxplodeerd. Talloze artikelen in verschillende kranten en tijdschriften verschijnen in alarmerende toon over hoe *de Waarheid* in deze beide verkiezingen verdraaid, vertekend en verloochend zijn. Zo zouden Brexiteers herhaaldelijk geclaimd hebben dat het EU lidmaatschap Groot-Brittannië wekelijks 350 miljoen pond zou kosten (terwijl dit de helft zou zijn), en grossierde Donald Trump in het verspreiden van onwaarheden: slechts 15 procent van zijn uitspraken zouden waar of grotendeels waar zijn³. Het ene na het andere boek met *Post-Truth* als hoofdtitel probeert sindsdien te duiden waarom “bullshit de wereld veroverd heeft”⁴. Maar ook hier is de vraag waar we het eigenlijk over hebben relevant, want leefden we eerder dan in een wereld waar *niet* gelogen en de waarheid niet verdraaid werd? Natuurlijk niet, zo stellen ook postwaarheid adepten, maar volgens hen waren die nooit zo potsierlijk en prominent als vandaag de dag. Dat kan kloppen. Maar het idee dat we nu in een tijdperk van postwaarheid zouden zitten, dat we ons niet meer tot de waarheid verhouden maar er *voorbij* zijn, verhult mijn inziens dat we juist *middenin* een publieke strijd om *de Waarheid* zitten. Maar daarover later meer.

3. Wat is hier nou aan de hand? Fundamentele veranderingen, morele paniek.

De instinctieve reactie die een socioloog zou moeten krijgen bij het ervaren van zo’n enorme publieke onrust over de alomtegenwoordigheid van allerlei onwaarheden in huidige publieke

² <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

³ Volgens factcheckerssite Politifact: <http://www.politifact.com/personalities/donald-trump/>

⁴ *Post-Truth: Why We Have Reached Peak Bullshit and What We Can Do About It*, by Evan Davis, Little, Brown, RRP£20, 368 pages *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*, by Matthew d’Ancona, Ebury, RRP£6.99, 176 pages *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*, by James Ball, Biteback, RRP£9.99, 320 pages

debatten is er één van twijfel en kritisch tegen het licht willen houden. Want is er daadwerkelijk wat nieuws aan de hand, hebben nu echt te maken met een serieuze verandering in ons informatielandschap en in de manieren waarmee wij ons hierin manoeuvreren? Of is de echte verandering vooral de opkomst van een hoop bombarie in de media, wetenschap en politiek rondom het feit dat hun heersende opvattingen door Jan en alleman op de meest *onsmakelijke* manieren bestreden worden? Is de enorme aandacht die complottheorieën, nepnieuws en postwaarheid in het publieke domein genereren niet eerder een uiting van de afschuw en paniek van de *gevestigden*, de culturele en politieke elite, over het feit dat *buitenstaanders* zich ineens gaan bemoeien met *de Waarheid* en hier allerlei misbaksels van maken (cf. Elias & Scotson, 1994)? Het hele circus dat is opgebouwd rondom deze kwesties heeft namelijk alle schijn van wat Stanley Cohen als een *morele paniek* bestempelde:

A condition, episode, person or group of persons emerges to become defined as a threat to societal values and interests; its nature is presented in a stylized and stereotypical fashion by the mass media; the moral barricades are manned by editors, bishops, politicians and other right-thinking people; socially accredited experts pronounce their diagnoses and solutions; ways of coping are evolved or (more often) resorted to. (2002: 1)

Het antwoord is natuurlijk beiden. Het lijkt moeilijk te beargumenteren dat ons informatielandschap door de komst van het internet en sociale media geen fundamentele veranderingen te weeg heeft gebracht in de manieren waarop wij met kennis en elkaar omgaan. Net zo min lijkt het mij waarschijnlijk dat de enorme publieke aandacht rondom deze kwesties niet een reflectie is van de belangen en gevoelens van hen die hun autoriteit, wereldbeeld en sociale positie in gevaar zien komen. De vraag die wij ons sociologen dus moeten stellen is dus niet *of* er een morele paniek is, maar waar die paniek precies over gaat, wat staat er hier nou eigenlijk op t spel? Daarvoor is het noodzakelijk eerst beter in kaart te krijgen hoe deze morele paniek is ontstaan, met andere woorden, welke sociologische veranderingen liggen ten grondslag aan de opkomst van zo veel maatschappelijke beroering over de zogenaamde teloorgang van *de Waarheid*?

Een allereerste verklaring hier ligt, zoals veel commentatoren beargumenteren, in het dalende vertrouwen in instituties, experts en hun kennis. Verschillende grootschalige onderzoeken laten zien dat in verschillende Westerse landen publieke instituties als de media, politiek, overheid, het rechtssysteem, en zo meer, in toenemende mate gewantrouwd worden. Zo stelt *Gallup* in een (2016) peiling dat slechts 30 procent van de Amerikanen "best" of "heel veel" vertrouwen hebben in hun publieke instituties⁵. *Edelman* kwam dit jaar met hun jaarlijkse *Global Trust Barometer* met de uitkomst dat er zelfs een wereldwijde crisis van vertrouwen in instituties is: nog nooit was dit zo laag⁶. En ook dichterbij huis laten de cijfers van het CBS en de Eurobarometer niet veel anders zien (hoewel een plafond bereikt lijkt te zijn)⁷. Natuurlijk kan men zich afvragen wat dit soort cijfers van opiniebureaus nu precies betekenen, er valt een hoop af te dingen op te botheid van dit soort vraagstellingen. Sociale wetenschappers proberen dit daarom verder te onderzoeken en van meer betekenis en context te voorzien: wat betekent *vertrouwen hebben in* eigenlijk, waar komt het tegenwoordige wantrouwen vandaan, en wat zijn de gevolgen hiervan voor democratische samenlevingen (cf. Gauchat, 2012; Inglehart, 1997; Moy and Pfau, 2000; Misztal, 2013)?

Ook in mijn promotieonderzoek naar de wereld van complotdenkers komt dit wantrouwen naar instituties, zoals de media, wetenschap, overheid, en economie eveneens sterk naar voren. Deze mensen beargumenteren om verschillende redenen, en vaak met grote nauwkeurigheid, dat deze instituties niet langer werken zoals ze bedoeld zijn omdat een elite deze beheerst en voor eigen gewin inzet (Harambam, 2017). Naast dit ongenoegen over het functioneren van onze instituties,

⁵ <http://news.gallup.com/poll/192581/americans-confidence-institutions-stays-low.aspx>

⁶ <https://www.edelman.com/trust2017/>

⁷ <https://www.cbs.nl/-/.../2015-sociaal-en-institutioneel-vertrouwen-in-nederland.pdf>;
<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/.../78720>

wantrouwen complotdenkers ook *de kennis* die zij produceren. Deze zijn volgens hen helemaal niet zo objectief en onomstotelijk als beweerd wordt: feiten worden volgens (sommige) complotdenkers actief geconstrueerd en zijn altijd het product van bepaalde mensen in een bepaalde tijd en plaats (Harambam & Aupers, 2015). Dat deze experts die feiten mogen en kunnen produceren onderdeel zijn van een groep mensen met dezelfde afkomst en overtuigingen, een culturele elite, welke innig verbonden is met andere machtige netwerken in onze samenlevingen maakt dat dit wantrouwen naar hun kennis zo groot is (cf. Achterberg, et al., 2015). De manifestaties hiervan zijn duidelijk zichtbaar: in een onlangs uitgezonden aflevering van het NPO televisieprogramma *De Stelling* waarbij “mensen uit alle lagen van de samenleving met elkaar in debat gaan over de heikele thema’s van vandaag”⁸, een vurige wens van NPO bestuursvoorzitter Shula Rijxman die na de overwinning van Trump vond dat *onze* media het volk beter moet horen, kwamen de feiten sterk onder vuur te liggen. Verschillende mensen hekelden in dat programma de officiële cijfers van het CBS en andere instituten omdat die “op de hand zouden zijn van de regering” en niet zouden stroken met hun eigen beleving van die cijfers in het dagelijks leven, een argument dat eveneens sterk terugkwam in mijn eigen onderzoek (Harambam & Aupers, 2017). Deze publieke strijd om de feiten, om *de Waarheid*, zien we natuurlijk net zo goed in de Verenigde Staten waar Trump en zijn consorten de liberale en culturele elites aldaar opschrikten met de introductie van het Orwelliaans aandoende *alternative facts*. De (terechte) verontwaardiging en woede was alomtegenwoordig, maar wat het mij vooral laat zien is dat *de Waarheid* simpelweg niet meer vanzelfsprekend is en van alle kanten bestreden wordt.

Een tweede grote verklaring die vaak aangevoerd wordt voor de alomtegenwoordigheid van allerlei *onwaarheden* in huidige publieke debatten is het veranderende informatielandschap. Waar de traditionele media vroeger een monopolie hadden op onze informatievoorziening, is dat met de komst van het internet drastisch veranderd. Iedereen kan namelijk tegenwoordig (nieuws)websites beginnen, blogs onderhouden of via sociale media aan *live journalism* doen. Doordat de traditionele media hun poortwachterfunctie verliezen zou het internet onze informatievoorziening radicaal democratiseren: de gewone mens is nu “in control” (Shapiro, 1999). Alles wat vroeger door de traditionele media bewust en onbewust werd tegengehouden, vindt nu zonder problemen zijn weg naar geïnteresseerde publieken. Hierin schuilt natuurlijk een enorm democratisch potentieel: kritische, contra-hegemonische en andere revolutionaire geluiden zijn ineens veel makkelijker te vinden en verspreiden. Het internet kreeg hierdoor vaak messianistische krachten toebedeeld: de gewone mens zou verlost worden van de informatiekettingen die haar tot dan toe klein hielden. Alle kennis is er ineens voor iedereen. Deze mening wordt door veel complotdenkers gedeeld, zo merkte ik tijdens mijn onderzoek. Het internet is voor hen de vrijplaats waar machthebbers geen invloed hebben en zij ongestoord allerlei geheime en verborgen gehouden informatie kunnen delen.

Maar voor veel mensen laat die de utopische democratiseringsbelofte van het internet zich nu van zijn andere kant zien. Iedereen kan zich tegenwoordig als expert voordoen op het internet, en allerlei pseudowetenschappelijke kennis (of erger) kan zich op gelijke en professioneel uitzijnde sites als betrouwbaar en waarachtig presenteren. Daarnaast is de informatie die er is ook nog eens minder in kwaliteit geworden omdat nieuwsaanbieders moeten concurreren om aandacht en hierdoor meer sensationele berichten, oftewel *clickbait*, produceren. Bovendien zouden wij door de overvloed aan informatie op het internet lijden aan een *information overload*: er is té veel informatie beschikbaar om door ons zinnig verwerkt te kunnen worden (e.g. Shenk, 1998). In plaats van kennis *verhogend*, zou het internet hierdoor juist kennis *verlagend* zijn: we kunnen steeds slechter onderscheid maken tussen kwalitatief goede kennis en meer onzinnige informatie (e.g. Kovach, 2011). Ja, *de Waarheid* lijkt ongrijpbaarder dan ooit. Het gevolg van deze informatieovervloed is dat we vooral informatie binnenkrijgen die onze bestaande ideeën en wereldbeelden bevestigen, en tegenstrijdige kennis moedwillig en onbewust negeren. Deze psychologische eigenschap, ook wel confirmatiebias of cognitieve dissonantie genoemd, wordt nog eens versterkt door nieuwe technologische ontwikkelingen. Zoek- en selectiealgoritmes

⁸ https://www.npo.nl/de-stelling-van-nederland/25-10-2017/AT_2090721

structureren tegenwoordig onze informatievoorziening op basis van eerder vertoond gedrag, denk aan Google en de gepersonaliseerde zoekresultaten die wij krijgen, of op basis van wat onze *peers* lezen en leuk vinden, denk aan Facebook en hoe zij onze *Newsfeed* opmaken (Van Dijck, et al., 2016). Het effect hiervan zou zijn dat we te weten komen wat we eigenlijk al wisten, en geen andere meningen horen dan die we reeds al hoorden. Oftewel, we zitten gevangen in zogenoemde *filter bubbles* (Pariser, 2011) en horen (soms tot ons plezier) enkel zelfbevestigende verhalen aan in zogenoemde *echo chambers* (Jamieson & Capella, 2008). En daarbij zijn deze algoritmes ook nog eens goed bewaarde bedrijfsgeheimen, waardoor we niet eens weten *hoe* ze precies werken en op basis van welke criteria onze informatiewinning gestructureerd is (Van Dijck, et al., 2016; Morozov, 2011). Het is fascinerend om te zien hoe psychologische eigenschappen hier dus ogenschijnlijk onfortuinlijk samensmelten met de sociologische neiging om gelijkgestemden op te zoeken en met technologische ontwikkelingen die de wereld die wij te zien krijgen vanuit bedrijfseconomische belangen sterk filteren op onze bestaande voorkeuren.

Daarbij komt dat internationale actoren zich, door het mondiale en open karakter van het huidige informatielandschap, in toenemende mate kunnen mengen in *nationale* publieke discussies, wat het probleem van tot een geopolitieke zaak maakt. Zo lijkt Rusland allerlei nationale publieke debatten te beïnvloeden (denk aan Black Lives Matter, Brexit, de MH-17 ramp, de Europese migratiecrisis, de Catalaanse onafhankelijkheidsstrijd, etc.) door het online verspreiden van propaganda (voornamelijk) in de vorm van disinformatie (onder andere) verspreid door *trollen* en *bots* met het doel om maatschappelijke verdeeldheid te zaaien en democratische waarden en instituties te destabiliseren (cf. Aro, 2016; Goble, 2014; Kelly et al., 2017). Deze nieuwe vorm van geopolitieke oorlogsvoering, een inverse (of perverse) maar uiterst effectieve vorm van *soft power* (Nye, 2004), is mogelijk geworden in dit nieuwe informatielandschap waarbij de publieke opinie op geraffineerde en deels geautomatiseerde wijze gestuurd en gemanipuleerd kan worden.

Ogenschijnlijk onzichtbare actoren kunnen door het inzetten van *bots* (zelfsturende software applicaties die zich voordoen als echte *social media* accounts en met hoge snelheid (nep) berichten kunnen versturen, retweeten, liken, en verder verspreiden) bepaalde ideeën de wereld in helpen en bevorderen. Die bots kunnen ook nog eens aan elkaar gekoppeld worden waardoor zogenoemde *botnets* ontstaan: enorm krachtige en zelf versterkende netwerken welke hun eigen berichten promoten. Deze botnets zijn perfect aangepast aan de mechanismes van sociale media platformen als Facebook en Twitter welke de botnets en hun activiteiten als *trending topics* aanvoelen en deze belangrijker in hun *newsfeeds* laten worden. De algoritmes van deze platformen laten menselijke gebruikers hierdoor doen denken dat het belangrijke onderwerpen zijn waar veel mensen over discussiëren of voor/tegenstander van zijn, denk aan maatschappelijke zorgen over instromende migranten. Traditionele media pakken dit weer op, en zo wordt via technologische mechanismes een zelfversterkend *self-fulfilling informatie prophecy* gecreëerd. Als een onderwerp op een gegeven moment genoeg aandacht krijgt op de sociale media, ook al is dat een artificieel gecreëerde en valse voorstelling van zaken, dan kan dat momentum zich razendsnel uitbreiden tot een daadwerkelijke situatie waarbij dat onderwerp reëel is geworden en mensen hier naar gaan handelen. De publieke beïnvloeding is in dit nieuwe informatielandschap schijnbaar kinderspel geworden.

Paniek dus alom, want als goede informatie ongrijpbaar wordt, komt de democratie in gevaar. Vanuit verschillende politiek-filosofische tradities wordt gesteld dat een autonome en transparante informatiewinning en de mogelijkheid om tegenstrijdige geluiden te kunnen aanhoren van cruciaal belang zijn voor een goed functionerende democratie (e.g. Dewey, 2004; Habermas, 1991; Mouffe, 2000; Nussbaum, 2016). Hoewel deze tradities van mening verschillen over hoe onenigheid aangesproken en opgelost moet worden, staat het idee van waarheidsvinding door de uitwisseling/botsing van ideeën bij allen centraal. De hierboven beschreven situatie van het hedendaagse informatielandschap laat daar totaal geen ruimte toe omdat we ons dus niet goed kunnen informeren (we krijgen vooral selectieve informatie binnen die ook nog eens van slechte kwaliteit zou zijn), we moeilijk met andersdenkenden in contact komen (we begeven ons vooral in afgesloten (online) werelden), en omdat we gemakkelijk voor de gek gehouden kunnen worden

(bepaalde onderwerpen kunnen met technologische middelen artificieel belangrijk gemaakt worden). Dit ondermijnt niet alleen het publieke debat, maar leidt ook tot sterke polarisatie in de samenleving en parallelle leefwerelden (e.g. Sunstein, 2017) en maakt ons kwetsbaar voor manipulatie en propaganda (e.g. Morozov, 2011; Pariser, 2011; Tufekci, 2017b).

Sociale media platformen als Facebook, Youtube en Twitter worden daardoor steeds meer op t matje geroepen over hun rol in het faciliteren van propaganda en het bevorderen van maatschappelijke tegenstellingen. In tegenstelling tot hun claim dat zij slechts mensen en ideeën met elkaar in contact brengen op basis van hun eigen voorkeuren, vinden velen dat deze depolitiseringstrategie niet langer houdbaar is aangezien zij wel degelijk bepaalde verhalen prioriteren en hierdoor dus niet zo neutraal zijn als ze zeggen (e.g. van Dijck et al., 2016; Dojcinovic, 2017; Gane, 2017; Tufekci, 2017; Zuckerman, 2017). Sociale platformen zijn vanuit dat perspectief dus gelijkend op nieuwszenders en moeten aansprakelijk gehouden kunnen worden voor de informatie die zij op hun netwerken laten rondgaan. Zij moeten niet alleen openheid geven over hun selectiemechanismen, maar ook wat aan doen aan de verspreiding van nepnieuws, haatzaaiende boodschappen en andere propaganda. Deze zou ofwel verwijderd of in ieder geval aangemerkt moeten worden zodat men de mogelijkheid heeft zich open en transparant te kunnen informeren. De eerder genoemde complexe versmelting van psychologische, sociologische en technologische eigenschappen wordt dus nog eens verder gecompliceerd door de diverse bedrijfs-, geopolitieke en maatschappelijke belangen die hier mee gemoeid zijn. De alomtegenwoordigheid van allerlei (on)waarheden is hiermee duidelijk een *wicked problem* geworden: een probleem met een enorme complexiteit door de aanwezigheid van verschillende, op elkaar inspelende en continue veranderende factoren waarbij schijnbare oplossingen steeds weer tot andere problemen leidt (cf. Brown, et al., 2010; Kolko, 2012; Rittel & Webber, 1973). De weg uit het moeras van fakenews lijkt hierdoor verder dan ooit.

4. "Dit is een appel". Depolitisering van de Waarheid als oplossing?

Nu is er nog wel wat af te dingen op de analyse dat wij door deze technologische veranderingen in het informatielandschap inderdaad enkel onze eigen wereldbeelden te zien krijgen en dat wij hierdoor een gemakkelijk prooi voor massale propaganda zijn. Er kan allereerst gesteld worden dat de auteurs die dit beargumenteren, hoewel goed geïnformeerd, toch meer anekdotisch en theoretisch hun punt maken (e.g. Morozov, 2011; Pariser, 2011, Sunstein 2009). Een meer systematische en empirische onderbouwing van zulke analyses is broodnodig. Gelukkig is er de laatste tijd meer wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van sociale media op onze informatievergaring gekomen (voor een aardig overzicht, zie Mortimer, 2017), alleen wordt het overgrote deel hiervan gedomineerd door studies die (extreem) grote N (online commentaren, interacties en netwerken) analyseren (e.g. Bakshy, et al., 2017; Bessi, et al., 2015, 2016; Del Vicario, 2016; Flaxman, et al., 2016; Howard et al., 2017a; 2017b; Jacobson, et al., 2016; Nikolov, et al., 2015; Zollo et al., 2015). Wat hierdoor onderbelicht raakt zijn de betekenissen en motivaties van *hoe* mensen zich in dit informatielandschap bewegen. Wij worden gezien als passieve, goedgelovige en een makkelijke manipuleerbare wezens welke zelf geen ideeën, oordelen en handelingen kunnen ontwikkelen op basis van wat wij tegenkomen. Het is bovendien onduidelijk in zulk onderzoek wat het nou betekent als mensen bepaalde vormen van informatie liken, delen en retweeten. Meer etnografisch onderzoek is dus nodig om erachter te komen hoe informatie gewonnen, verwerkt, gedeeld en op waarde geschat wordt, en op basis van welke motivaties en redeneringen mensen dat doen.

Maar meer dan zulke analyses bekritisieren wil ik vooral ingaan op het dominante discours van waaruit oplossingen gezocht worden voor deze informatiecrisis, namelijk een positivistisch ideaal waarin feiten objectief en vaststaand zijn, waar naar experts geluisterd moet worden, en waar *de* Waarheid niet alleen heilig is, maar ook nog eens gedepolitiseerd wordt. Zo zijn grote mediabedrijven als CNN en The New York Times grootschalige media campagnes gestart tegen fake news en alternative facts waarin het beeld geschetst wordt dat er slechts één uniforme waarheid

kan zijn. Zo heeft CNN een filmpje gemaakt waar ze een appel laten zien, en zeggen dat "dit een appel is... Sommige mensen proberen te zeggen dat het een banaan is, en zij blijven dat zeggen, banaan, banaan, banaan, maar dat maakt het nog geen banaan. Dit is... een appel", waar het filmpje eindigt met "Facts First. CNN"⁹. Onze wereld is helemaal niet zo complex, stelt CNN, feiten spreken voor zich, en daar is eigenlijk geen discussie over nodig, een appel is immers een appel, toch? De NYT laat een complexer beeld zien, hun filmpje start met een opeenvolging van verschillende uitingen op de "de waarheid is...": "de waarheid is dat ons land verdeelder is dan ooit", "de waarheid is dat alternatieve feiten leugens zijn", "de waarheid is dat de media oneerlijk zijn", "de waarheid is dat een vrouw zich als een vrouw moet kleden", de waarheid is dat vrouwenrechten, mensenrechten zijn". En na een versnelling en kakofonie van allerlei verschillende waarheidsclaims over sociale, morele en politieke zaken, komt het tot een climax waar het beeld weer tot rust komt en gesteld wordt dat "de waarheid is moeilijk... te vinden... te kennen... De waarheid is belangrijker dan ooit. The New York Times."¹⁰ Ondanks de grotere nuance blijft het idee van *de Waarheid* als uniform en objectief ideaal welke, met veel moeite weliswaar, toch gevonden kan worden centraal staan. Ook in Nederland hoor je dit soort positivistische geluiden die een simplistisch idee van waarheid propageren. Zo heeft het NRC Handelsblad een code opgesteld waarin zij hun journalistiek uitleggen en hierin een hard onderscheid maken tussen nieuws en opinie, feiten en commentaar: "Onze journalistiek draait om waarheidsvinding en, op basis daarvan, meningsvorming [...] Wij hanteren een scheiding tussen feiten en commentaar (facts are sacred, comment is free). In de berichtgeving staan feiten centraal (en de context daarvan in duiding en analyse), niet de mening of persoonlijke voorkeur van de auteur. In opinies gaat het om persoonlijke standpunten"¹¹. Het dominante antwoord is er dus één van harder roepen dat *de Waarheid* in ere hersteld moet worden door feiten en meningen strikt van elkaar te scheiden.

Vaak wordt de schuld van de informatiecrisis gelegd bij het postmodernisme die de intellectuele basis zou hebben gelegd voor het ontkennen van *de Waarheid* zoals dat nu door Trump en verwante figuren gebeurt. Zo stelt wetenschapsfilosoof Maarten Boudry in een recent stuk in het NRC dat hoewel "de ideologie van het postmodernisme mijlenver verwijderd [is] van die van Trump, het intellectuele vandalisme van concepten als 'waarheid' en 'feit' gelijksoortig [is]. De wapens die we nodig hebben tegen de populistische feitenvrijheid heeft het postmodernisme ons afhandig gemaakt"¹². Evengoed stelt filosoof en psycholoog Kees Kraaijeveld in zijn "pleidooi voor de waarheid" dat "er talloze ideologische stromingen [zijn] die aan de waarheid een broertje dood hebben. Denk aan pragmatisme, het postmodernisme of het sociaal-constructivisme. Het relativisme van 'jij hebt jouw waarheid en ik de mijne' is breed geaccepteerd, zeker in ons egalitaire Nederland". Hij roept dan ook op dat "we de waarheid [moeten] verdedigen tegen relativisme [...] Niet iedere mening telt. Niet iedere zienswijze is even waar en daarmee even waardevol [...] We moeten waarheid weer als waarde omarmen [en] meer waarde hechten aan wat experts zeggen dan aan wat leken roepen."¹³. De intellectuele oorsprong van het postwaarheid tijdperk moeten we volgens hen dus vinden in het postmodernisme, of diens relativisme. Zelfs Bruno Latour, vaak (verkeerd) aangehaald als archetypische postmodernist, krabt zich achter de oren nu "de wapens van sociale kritiek" door de "slechts mogelijke kameraden als argumenten gebruikt worden tegen de dingen die wij koesteren" (2004: 227). Hij vraagt zich in dat interessante stuk bezorgd af of het constructivisme en het analytische gereedschap dat deze traditie ontwikkeld heeft nog wel voldoet nu "voldongen feiten" zoals de klimaatverandering op eenzelfde manier gedeconstrueerd en ontkracht worden?

Nu Trump en consorten allerhande waarheden ontkrachten en als nep bestempelen, zijn meer *Science and Technology Studies* wetenschappers zich gaan afvragen of zij inderdaad niet verantwoordelijk zijn voor dit postwaarheid tijdperk waar alle feiten zonder veel moeite in twijfel

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=vckz6EAn30Y>

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=gY0FdZ350GE>

¹¹ [https://www.nrc.nl/static/front/pdf/NRC%20Gedragscode%20HR%20\(006\).pdf](https://www.nrc.nl/static/front/pdf/NRC%20Gedragscode%20HR%20(006).pdf)

¹² <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/27/linkse-feitenvrije-wetenschap-ging-aan-trump-vooraf-a1578932>

¹³ <https://www.argumentenfabriek.nl/media/2477/pleidooi-voor-de-waarheid-kees-kraaijeveld-2016.pdf>

getrokken kunnen worden (Collins et al., 2017; Lynch, 2017; Fuller, 2016; 2017; Sismondo, 2017). Waar Sismondo beargumenteert dat de huidige "waardering van bullshit" en de "grootschalige devaluering van techno-wetenschappelijke kennis" echter niets van doen heeft met de praktijken en ideeën van STS die veel meer werk en moeite vereisen (2017: 3), vinden die andere auteurs dat hij hiermee "de geschiedenis probeert te herschrijven" (Collins et al., 2017: 580-1). Zo beargumenteren Collins en consorten dat "[STS's] logica van symmetrie, en de democratisering van wetenschap die het voortbracht, precies de scepsis ten opzichte van experts en andere elites uitnodigt die het politieke debat nu domineert" (2017: 580) en dat "de opvattingen van STS consistent zijn met postwaarheid, ongeacht de bedoelingen van hun auteurs of hun causale impact" (2017: 581). Fuller stelt in dezelfde lijn dat de "postwaarheidwereld het onvermijdelijke gevolg is van [de door STS gepropageerde] grotere epistemische democratie" (2016a) en dat "STS nu niet moet terugdeinzen wanneer politiek ongewenste actoren zoals klimaatveranderingsontkenkers of creationisten de gereedschappen van STS gebruiken voor hun eigen doeleinden" (2017). Waar deze STS wetenschappers Sismondo van beschuldigen is dat hij wetenschap (en dus feiten) probeert te depolitiseren, terwijl STS'ers nu juist zo hardnekkig hebben aangetoond dat wetenschappelijke feiten, en dus *de Waarheid*, nogal wat politiek werk omvat om het als zodanig de wereld in te krijgen *en* te houden (Collins et al., 2017; Lynch, 2017; Fuller, 2016b; 2017).

De Waarheid depolitiseren, zoals het eerder besproken dominante antwoord op de huidige informatiecrisis, is naar mijn idee daarom slechts een schijnoplossing welke zowel niet klopt als niet effectief is. Het klopt niet omdat een grote traditie van wetenschapssociologen en antropologen met empirisch gedegen onderzoek hebben laten zien dat wetenschappelijke feiten geen simpele reflecties zijn van de wereld zoals die is, maar het *product* zijn van een breed netwerk van onderzoekspraktijken, validatiestructuren, professionele netwerken en politieke dynamieken die deze waarheden in het leven roepen en houden (e.g. Gieryn, 1999; Latour, 1987). Dit maakt deze kennis natuurlijk niet minder waar, maar wel het product van menselijk handelen (in interactie met objecten). De tegenstelling die door eerdergenoemde positivistische waarheidsridders wordt gemaakt waarbij constructivistische kritieken op een vaststaande en objectieve waarheid worden weggezet als een postmodern relativisme waarin alle vormen van kennis aan elkaar gelijk zouden worden is daarom een valse. Hoewel het *analytische* onderscheid tussen feiten en opinie natuurlijk nuttig is om verschillende vormen van kennis te kunnen waarderen, is de *empirische* tegenstelling hiervan problematisch: in de praktijk zijn feiten en opinies vaak innig met elkaar verweven. Het zou er bij de waardering van kennis daarom niet om moeten gaan of iets waar is of niet, maar *hoe* deze is opgebouwd, uit welke kennisbronnen zij putten en welke socio-materiele netwerken en infrastructuren deze ondersteunen. *Waarheid* laat zich naar mijn idee beter kennen als continuüm (meer/minder waar) in plaats van dichotoom (waar/onwaar).

Daarnaast is *de Waarheid* depolitiseren niet effectief omdat veel mensen simpelweg niet langer in een transcendente, objectieve en vaststaande waarheid *geloven*. Zij benadrukken juist een politisering van *de Waarheid*: "er zijn geen objectieve feiten, dit is jullie waarheid, niet de onze", is het geluid dat je hoort uit de hoek van Trump's (en andere populisten) aanhang. Maar ook is het voor velen veel aannemelijker geworden dat er verschillende waarheden naast elkaar kunnen bestaan. Zo laat ik in mijn proefschrift naar complotdenkers zien dat zij, bijvoorbeeld door het reizen en wonen in andere werelddelen, er achter komen dat *hun* waarheid over bepaalde wereldgebeurtenissen helemaal niet de *enige* of *echte* waarheid hoeft te zijn (2017: 167-170). Ten slotte heeft men ook steeds meer wetenschappelijke kennis over hoe de waarheid werkt. Zo laat ik in mijn proefschrift zien dat constructivistische argumenten uit de ivoren torens van de wetenschap ontsnapt zijn, al dan niet met hulp van STS wetenschappers, en hun weg naar allerlei andere groepen hebben gevonden die dit analytische gereedschap nu inzetten in hun strijd om de waarheid en grotere epistemische autoriteit (Harambam, 2017). Hetzelfde geldt voor kritische blikken op de rol van experts en leken in kennisproductie. Waar STS wetenschappers hebben laten zien hoe de (ervarings)kennis van leken gemarginaliseerd kan worden door de oneigenlijke

bevoordeling van meer geïnstitutionaliseerde experts (e.g. Arksey, 1998; Epstein, 1996; Martin, 1996; Ottinger, 2013), zo worden gelijksoortige argumenten nu gebruikt door verschillende groepen mensen die op basis van hun lekenkennis aanspraak proberen te maken op epistemische autoriteit (e.g. De Graaff & Bröer, 2012; Murphy, 2006). Deze meervormige democratisering van wetenschappelijke kennis, praktijken en argumenten, een duidelijk voorbeeld van wat Giddens de dubbele hermeneutiek noemde (1984: 284), is niet alleen te zien bij complotdenkers, maar ook bij anti-vaccinatiebewegingen, klimaatsceptici en Intelligent Design denkers (cf. Fuller, 2008; Martin, 2017; Latour, 2017). Hoewel het begrijpelijk is dat gerespecteerde mediabedrijven zich verzetten tegen de geluiden die hun journalistiek weg zetten als nepnieuws, en dat constructivistische wetenschappers zich zorgen maken over het gebruik van hun analytische gereedschap voor politieke doeleinden waar zij niet achter staan, is het depolitiseren van *de Waarheid* geen doeltreffend antwoord op de huidige postwaarheids situatie omdat men simpelweg iets anders wil horen dan deze metafysische, want geblackboxte, beroepen op de waarheid. Zulke claims beginnen daarom steeds meer te lijken op de wanhoopskreten van priesters in de jaren zestig die God's woord hoog probeerden te houden, terwijl de kerken massaal leegstroomden. Maar in plaats van al dan niet terecht *de schuld* voor het postwaarheidstijdperk te leggen bij het constructivisme van STS, wil ik hier beargumenteren dat STS juist *een oplossing* voor deze culturele situatie van *epistemische instabiliteit* kan bieden (Harambam, 2017).

5. Inzicht en Inpraak. Een constructivistisch en democratisch alternatief.

Om een epistemologisch sterke en sociologisch effectieve manier te ontwikkelen van hoe om te gaan met kennis in een gedigitaliseerd postwaarheidstijdperk leun ik sterk op twee belangrijke STS principes die ik hier bijeenraap en *inzicht* en *inspraak* noem (cf. Hackett et al., 2008; Sismondo, 2004). Een belangrijke prestatie van deze wetenschappelijke traditie is dat zij met empirisch gedegen onderzoek heeft laten zien hoe wetenschappelijke feiten geproduceerd worden. STS heeft hiermee inzicht gegeven in de verschillende socio-materiele factoren die een rol spelen bij het in leven roepen en houden van wetenschappelijke kennis (cf. Haraway, 1991; M'charek et al., 2014; Mol, 2002; Latour, 1987; Lynch, 1997). Het principe van symmetrie, zoals ooit ontwikkeld door David Bloor in zijn *Strong Program* (1991) maar in veel controversie studies aanwezig (e.g. Martin, 2014), waarbij zowel gevestigde (wat we nu voor waar aannemen) als uitdagende (wat toen of nu tegen het gevestigde idee in ging) vormen van kennis op éénzelfde manier geanalyseerd zou moeten worden, hangt in dit essay hier sterk mee samen. Daarnaast is het promoten van inclusie van gemarginaliseerde groepen en hun expertise in kennisproductie, ook wel *epistemische democratie* genoemd (cf. Collins & Evans, 2007; Holst & Molander, 2014; Maasen & Weingart, 2006), een belangrijke pijler in het alternatief dat ik voorstel.

In tegenstelling tot het idee dat kritiek op het geloof in *de Waarheid* zou leiden tot een relativistische wereld waarin alle vormen van kennis aan elkaar gelijk zouden zijn, bepleit ik juist dat het openbreken van de black box waarmee (wetenschappelijke) feiten gewoonlijk worden gepresenteerd, het *mogelijk* maakt om onderscheid te kunnen maken tussen kwalitatief goede en minder goede kennis. Met behulp van empirisch navolgbare verslagleggingen over hoe bepaalde feiten/waarheden tot stand zijn gekomen, kan er inhoudelijk gesproken worden over waarom deze vorm van kennis beter is dan een andere, en dat zonder te hoeven leunen op een blind vertrouwen in experts en op *de Waarheid* (zoals die op dat moment geldt). Transparantie over het productieproces en navolgbaarheid in plaats van objectiviteit als ideaal nastreven zijn de *sine qua non* voor het openlijk kunnen waarderen van kennis. De vraag die nu opdoemt is natuurlijk door *wie* hier over gesproken mag worden, en volgens *welke* regels. Tot nu toe was dit recht vooral voorbehouden aan wetenschappers zelf, die ondanks druk van buitenaf, intern bepalen wat goede kennis is en volgens welke procedures dat bepaald wordt (e.g. Gieryn, 1999; Shapin, 1994). Dit principe kan echter makkelijk leiden tot dogmatiek en autoritarisme ("wij hebben de waarheid in pacht") welke de kwaliteit van kennis niet ten goede komt. Dit kan evengoed leiden tot meer maatschappelijke vervreemding ("wetenschap is ook maar een mening" of "de wetenschap is links georiënteerd") welke de publieke status van de wetenschap niet ten goede komt.

Net zoals verschillende STS studies hebben laten zien dat het goed mogelijk is om verschillende maatschappelijke groepen te kunnen betrekken bij kennisproductieprocessen (e.g. Arksey, 1998; Epstein, 1996; Rabeharisoa et al., 2014), zo denk ik dat het net zo goed mogelijk moet zijn om verschillende groepen burgers te betrekken en inspraak te geven bij bepalingen van criteria en procedures voor goede kennis. Ik zit dan te denken aan een soort burgerplatform dat in samenwerking met wetenschappers hier gesprekken voert, ideeën ontwikkelt en deze praktisch vorm gaat geven in een soort wetenschapswaakhond. De confrontatie van verschillende ideeën over criteria en procedures voor goede kennis moet zo tot een (altijd voorlopige) uitkomst leiden waarbij verschillende maatschappelijke belangen gehoord en geactiveerd zijn, wat de kwaliteit en autoriteit van kennis ten goede zal komen. Dit is geen betoog voor een wetenschappelijk populisme waar de agenda door de massa bepaald zou moeten worden, maar wel een oproep om meer inzicht en inspraak te geven in de manieren van hoe wij de kwaliteit van kennis evalueren en waarderen. Laat het duidelijk zijn dat dit nog geen uitgewerkt voorstel is. Hoe dit burgerplatform er precies uit moet komen te zien (universeel of specifiek op elk onderwerp afgestemd), welke samenstelling het moet hebben (hoe en wie selecteer je), en hoe dit allemaal georganiseerd en gefinancierd moet worden, zijn allemaal zaken die in de publieke discussie hierover besproken zullen moeten worden.

Terugkomend op het onderwerp van dit essay, nepnieuws en postwaarheid, bepleit ik eenzelfde nadruk op meer inzicht en inspraak. Een eerste aanzet hiervoor is eigenlijk al gegeven door de wereldwijde opkomst van vele min of meer onafhankelijke *factcheckers* die verschillende claims op *de Waarheid* in publieke (on- en offline) debatten op juistheid controleren¹⁴. Hoewel er discussie is over de mogelijkheid van het neutraal controleren van feiten, omdat die altijd ingebed zijn in grotere structuren van betekenisgeving (e.g. Politifiction, 2010; Uscinski & Butler, 2013), laten de empirische praktijken van factcheckers de genealogie van allerlei uitspraken in publieke debatten goed zien (Graves, 2016). Hiermee wordt inzichtelijk gemaakt waar zulke uitspraken vandaan komen, hoe die in hun levensloop getransformeerd zijn, en welke actoren hier een rol in hebben gehad. Dit inzicht is, net als transparantie over hoe wetenschappelijke feiten de wereld in worden geholpen, van groot belang in het openlijk kunnen waarderen van de enorme hoeveelheid waarheidsclaims die wij tegenwoordig gepresenteerd krijgen. Inzicht alleen is echter geen panacee. De onafhankelijkheid van factcheckers wordt namelijk vaak in twijfel getrokken, bijvoorbeeld omdat ze te links zouden zijn¹⁵, waardoor al hun arbeid weer teniet wordt gedaan, ze worden immers niet gelezen of geloofd. Omdat factcheckers veelal vanuit dezelfde culturele klasse afkomstig zijn, lijkt mij inspraak in de vorm van vertegenwoordiging een manier om dit tegen te gaan. Zoals de mooie kwalitatieve studies over de aanhang van populistes als Trump (Hochschild, 2016) en Wilders (Mepschen, 2016; Kemmers, 2017) laten zien, voelen deze mensen zich niet gezien en erkend in publieke debatten en instituten. Ik stel daarom weer een burgerplatform voor, één van factcheckers, en hier verschillende maatschappelijke groepen deel van uit laat maken. Op deze manier denk ik dat het werk van factcheckers evenwichtiger zal zijn en meer legitimiteit zal genieten.

Evengoed denk ik dat er meer inzicht en inspraak moet komen in de technologieën die onze informatievoorziening structureren. Hoewel het onwaarschijnlijk lijkt dat de grote techbedrijven als Facebook, Twitter en Google goed bewaarde bedrijfsgeheimen over hoe hun algoritmes *precies*

¹⁴ Zo heb je in de Verenigde Staten Factcheck.org (verbonden aan Annenberg School for Communication van de University of Pennsylvania), PolitiFact (verbonden aan de Tampa Bay Times en de Ford Foundation en het Democracy Fund) en The Fact Checker van de Washington Post. In Europa beginnen dit soort initiatieven nu ook vorm te krijgen: zo kent het Verenigd Koninkrijk het onafhankelijke Full Fact en Frankrijk heb je Les Décodeurs van Le Monde. In Nederland hebben we nog niet dit soort onafhankelijke organisaties die dit actief doen, wel hebben De Volkskrant en het NRC Handelsblad gespecialiseerde factcheckrubrieken, en zijn studenten van bijvoorbeeld de Universiteit Leiden hiermee actief (nieuwscheckers.nl). Zie voor een goed overzicht van al deze initiatieven en meer duiding het volgende artikel: <http://nieuwejournalistiek.nl/factchecken/2017/02/01/strijd-om-het-feit-de-opkomst-van-factcheckers-binnen-en-buiten-de-journalistiek/>

¹⁵ Deze discussie over de politieke kleur van factcheckers zie je eveneens over politieke voorkeuren in de wetenschap: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/07/duisenberg-wil-onderzoek-naar-de-politieke-kleur-van-universitaire-medewerkers-12863243-a1572495> of Inbar, Y., & Lammers, J. (2012). Political diversity in social and personality psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 7(5), 496-503.

werken zullen gaan blootgeven (cf. Foer, 2017), valt er nog wel veel te winnen in het kweken van bewustwording over hoe algoritmes meer *algemeen* werken. Zo laten Eslami et al. (2015) zien dat gebruikers van sociale platformen grotendeels onbekend zijn met algoritmische beïnvloeding van hun informatievoorziening, maar dat meer bewustwording hierover wel leidt tot een actievere houding en een groter gevoel van *agency* ten opzichte van algoritmes, door bijvoorbeeld deze aan te passen naar meer persoonlijke wensen. Hoewel deze bevindingen steeds breder ondersteund worden (cf. Bucher, 2017; Dietvorst et al., 2015; Powers, 2017), is het af te vragen in hoeverre aanpassing van bedrijfsalgoritmes genoeg *agency* en *privacy* zullen geven om van een vrije en meer transparante informatiewinning te kunnen spreken. Er zijn daarom steeds meer initiatieven gekomen die meer onafhankelijke algoritmes willen ontwikkelen welke in het belang van de gebruiker of van een bepaalde publieke waarde zoals diversiteit opereren (cf. Diakopoulos, 2016; Helberger et al., 2018). Zo hebben onderzoekers van het MIT Media Lab onder leiding van Ethan Zuckerman gewerkt aan *Gobo*, een social media algoritme met filters waar wij zelf, en niet één van die tech-bedrijven, controle over hebben¹⁶. Met *Gobo*, zo stellen zij, kan je zelf bepalen wie of wat er in je nieuwsfeed komt, zelfs als dat nieuws/berichten zijn die juist van *buiten* je eigen leefwereld komen, filter bubble. Daarnaast is *Gobo* transparent over waarom elk item in je nieuwsfeed gekomen is, en wat je precies gemist hebt door jouw eigen filterkeuzes. Een geweldig idee, en hopelijk krijgen dit soort projecten meer en meer momentum, waardoor ze, als zelflerende systemen, beter en beter worden.

Het moge duidelijk zijn dat dit essay slechts een aanzet is tot meer wetenschappelijke en publieke discussie over hoe we op een andere manier om kunnen gaan met de complexe situatie van de alomtegenwoordigheid van allerlei waarheden waar wij ons in bevinden. Meer inzicht en inspraak over wat wij als goede kennis zien en waarom lijken mij epistemologisch sterker en sociologisch effectiever dan een universaliserend en leeg beroep op *de* Waarheid en een daarmee samenhangend blind vertrouwen in experts. Ik kan hier nog geen volledig uitgewerkte plannen aanbieden over hoe we dit precies moeten vormgeven, en welke actoren hier in mee zouden moeten beslissen, maar dat lijkt mij ook meer om samen te gaan bepalen. De moeilijkheid hier is dat er goed gestuurd moet worden om niet in technocratie noch in wetenschappelijk populisme te vervallen. We kunnen daarbij wel goed gebruik maken van het werk van verschillende STS'ers die precies op dit snijvlak van wetenschap, technologie en politiek ideeën ontwikkeld hebben om dit soort complexe vraagstukken en de besluitvorming hierover te organiseren (e.g. Callon et al., 2009; Dijstelbloem, 2008; Latour & Weibel, 2005; Marres, 2016). Er moet echter ook nog meer gekeken worden naar hoe juridische regelgeving en beleid over media en informatie in het digitale tijdperk een pluriforme en niet-discriminerende informatievoorziening kan helpen garanderen, hier is nog veel te winnen (e.g. Helberger, 2016). Maar als wij democratie hoog willen houden, en niet overgeleverd willen zijn aan de macht van grote (tech)bedrijven en natiestaten die ons met nieuwe technologieën en aloude manipulatietechnieken kunnen laten dwalen in oerwouden van (mis)informatie, dan zullen deze discussies over hoe wij een vrij en sterk informatielandschap kunnen creëren meer gevoerd moeten gaan worden.

¹⁶ <https://medium.com/@EthanZ/who-filters-your-news-why-we-built-gobo-social-bfa6748b5944>

Referenties

<https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2201690-trollen-en-bots-beinvloeden-ook-jouw-mening-zonder-dat-je-het-merkt.html>

<https://nos.nl/artikel/2200949-hillary-is-satan-en-lhbt-supporters-zo-werkten-russische-trollen.html>

<https://nos.nl/op3/artikel/2202752-zo-beinvloedde-russisch-nepnieuws-de-catalaanse-onafhankelijkheid.html>

Achterberg, P., de Koster, W., & van der Waal, J. (2015). A science confidence gap: Education, trust in scientific methods, and trust in scientific institutions in the United States, 2014. *Public Understanding of Science*, 0963662515617367.

Aro, J. (2016). The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools. *European View*, 15(1), 121-132.

Bakshy, E., Messing, S., & Adamic, L. A. (2015). Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 348(6239), 1130-1132.

Bessi A, et al. (2015) Science vs conspiracy: Collective narratives in the age of misinformation. *PLOS ONE*, 10(2).

Bloor D (1991[1976]) *Knowledge and Social Imagery*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Brown, V. A., Harris, J. A., & Russell, J. Y. (Eds.). (2010). *Tackling wicked problems through the transdisciplinary imagination*. Earthscan.

Bucher, T. (2017). The algorithmic imaginary: exploring the ordinary affects of Facebook algorithms. *Information, communication & society*, 20(1), 30-44.

Callon, M., Lascoumes, P., & Barthe, Y. (2009). *Acting in an uncertain world: an essay on technical democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.

Collins H and Evans R (2007) *Rethinking Expertise*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., ... & Quattrociocchi, W. (2016). The spreading of misinformation online. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559.

Diakopoulos, N. (2016). Accountability in algorithmic decision making. *Communications of the ACM*, 59(2), 56-62.

Dietvorst, B. J., Simmons, J. P., & Massey, C. (2015). Algorithm aversion: People erroneously avoid algorithms after seeing them err. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(1), 114-126.

Dijstelbloem, H. (2008). *Politiek vernieuwen: op zoek naar publiek in de technologische samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.

Gane, <https://www.psychologytoday.com/blog/side-effects/201711/how-manipulation-armies-are-undermining-democracies>

Fuller, Steve (2008). *Dissent over descent: intelligent design's challenge to Darwinism*. Thriplow, Cambridgeshire: Icon.

Kelly S, M Truong, A Shahbaz, M Earp, and J White, *Freedom of the Net. Manipulating Social Media to Undermine Democracy*. Freedom House Report.

Goble, P. (2014). Lies, damned lies and Russian disinformation. *Eurasia Daily Monitor*, 13.

- Dewey J (2004[1916]) *Democracy and Education*. Mineola, NY: Dover Publications.
- DOJCINOVIC, S (2017) Hey, Mark Zuckerberg: My Democracy Isn't Your Laboratory, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/opinion/serbia-facebook-explore-feed.html>
- De Graaff, M. B., & Bröer, C. (2012). 'We are the canary in a coal mine': Establishing a disease category and a new health risk. *Health, risk & society*, 14(2), 129-147.
- Graves, L. (2016). *Deciding what's true: The rise of political fact-checking in American journalism*. New York, NY: Columbia University Press.
- Foer, F. (2017). *World Without Mind: The Existential Threat of Big Tech*. London/New York: Penguin.
- Jamieson, K. H., & Cappella, J. N. (2008). *Echo chamber: Rush Limbaugh and the conservative media establishment*. Oxford University Press.
- Hackett, E. J., Amsterdamska, O., Lynch, M., & Wajcman, J. (2008). *The handbook of science and technology studies*. The MIT Press.
- Helberger, N. (2016). Policy implications from algorithmic profiling and the changing relationship between newsreaders and the media. *Javnost-The Public*, 23(2), 188-203.
- Helberger, N., Karppinen, K., & D'Acunतो, L. (2018). Exposure diversity as a design principle for recommender systems. *Information, Communication & Society*, 21(2): 191-207.
- Philip N. Howard, Bence Kollanyi, Samantha Bradshaw, Lisa-Maria Neudert. "Social Media, News and Political Information during the US Election: Was Polarizing Content Concentrated in Swing States?" Data Memo 2017.8. Oxford, UK: Project on Computational Propaganda
- Hochschild, A. R. (2016). *Strangers in their own land: Anger and mourning on the American right*. New York, NY: The New Press.
- Holst, C., & Molander, A. (2014). Epistemic democracy and the accountability of experts. *Expertise and democracy*, 13-35
- Howard, P. N., Bolsover, G., Kollanyi, B., Bradshaw, S., & Neudert, L. M. (2017). *Junk News and Bots during the US Election: What Were Michigan Voters Sharing Over Twitter?*. Data Memo 2017.1. Oxford, UK: Project on Computational Propaganda. Retrieved from <http://comprop.ox.ac.uk/2017/03/26/junk-news-and-bots-during-the-uselection-what-were-michigan-voters-sharing-over-twitter>.
- Kemmers, R. (2017). Channelling discontent? Non-voters, populist party voters, and their meaningful political agency. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 4(4), 381-406.
- Kolko, J (2012) *Wicked Problems: Problems Worth Solving: A Handbook & A Call to Action*, AC4D
- Kovach, Bill (2010). *Blur: How to Know What's True in the Age of Information Overload*. USA, New York: Bloomsbury.
- Latour, B., & Weibel, P. (2005) *Making things public: atmospheres of democracy*. Cambridge, MA: MIT Press
- Lynch, M. (1997). *Scientific practice and ordinary action: Ethnomethodology and social studies of science*. Cambridge University Press.
- Maasen, S., & Weingart, P. (Eds.). (2006). *Democratization of expertise?: exploring novel forms of scientific advice in political decision-making* (Vol. 24). Springer Science & Business Media.
- Martin B (ed.)(1996) *Confronting the Experts*. Albany, NY: State University of New York Press.

- Mol, A. (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. Duke University Press.
- Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. New York, NY: Verso.
- Murphy, M. (2006). *Sick building syndrome and the problem of uncertainty: Environmental politics, technoscience, and women workers*. Duke University Press.
- Nussbaum, MC (2016) *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press
- Nikolov D, Oliveira DFM, Flammini A, Menczer F. (2015) Measuring online social bubbles. *PeerJ Computer Science* 1:e38 <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.38>
- Nimmo, B. (2015). Anatomy of an info-war: How Russia's propaganda machine works, and how to counter it. *Central European Policy Institute*, 15.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public affairs.
- Powers, E. (2017). My News Feed is Filtered? Awareness of news personalization among college students. *Digital Journalism*, 5(10):1-21.
- Rabeharisoa V, Moreira T & Akrich (2014) Evidence-based activism: Patients', users' and activists' groups in knowledge society, *BioSocieties*, 9(2): 111-128.
- Rittel, H. W., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy sciences*, 4(2), 155-169.
- Shenk, D. (1998). *Data smog: Surviving the information glut*. Harper San Francisco.
- Sismondo, S. (2004). *An introduction to science and technology studies*. London: Blackwell.
- Tufekci, Z (2017) https://www.huffingtonpost.com/zeynep-tufekci/facebook-algorithm-echo-chambers_b_7259916.html
- Sunstein, Cass. 2017. *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton UP.
- Tufekci, Zeynep. 2017. *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. New Haven: Yale UP.
- Zollo F et al. (2015) Emotional dynamics in the age of misinformation. *PLOS ONE*, 10(9).